

Zekât Nisablarının Vergi Matrahları Açısından Değerlendirilmesi*

HASAN MAÇİN

DR., KAHTA ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENİ, gergeri@gmail.com

Öz

İslâm'ın beş temel esasından biri zekât ibadetidir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi zekâtla da mükellef olmanın bir takım şartları vardır. Bu şartlardan biri de kişinin temel ihtiyaçları dışında kalan malının belli bir miktara ulaşmasıdır ki bunun asgari sınırı İslâm hukuk literatüründe nisab terimiyle ifade edilmektedir. Bu çalışmamızda nisab kavramı, bu kavramın modern vergi hukukundaki yeri ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından belirlenen nisabların vergi matrahlarıyla ilişkisi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Matrah, Nisab, Oran, Vergi, Zekât

AN EVALUATION ABOUT NISAB OF ZAKAT FROM THE POINT OF TAX BASE

Abstract

Zakat is one of the five pillars of Islam. There are some rules to be responsible for zakat as there are in other worships. One of these rules is to reach certain amount of his/her property except for the person's basic needs. The minimum level of this amount in literature of Islamic law is called as nisab. This article comprises term of nisab and its place in modern tax law and also the relation of the amount of nisab which is determined by the Prophet (pbuh) and tax base.

Key Words: Base, Quorum, Rate, Tax, Zakat

* Bu makalede tarafımızdan hazırlanan *İslâm Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014) adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

Giriş

İslâm, baştan itibaren insanın toplumsal bir varlık oluşunu dikkate alarak, toplumsal zorunluluktan kaynaklanan hizmetlerin karşılanması için toplumu oluşturan bireylere bazı sorumluluklar yüklemiştir. Söz konusu sorumluluklar toplumun gelişmesine bağlı olarak değişebilmektedir. İslâm toplumunun ortaya çıktığı Mekke Dönemi'nde, ihtiyaçların sınırlı olmasına bağlı olarak bu sorumluluklar da sınırlı ve gönüllü bir şekilde yerine getirilmiştir. Uhrevi mükâfat ve cezalar, bu vecibelerin yerine getirilmesinde en önemli amil idi. Medine Dönemi'ne gelindiğinde, zaman içinde artan ihtiyaçlara paralel bir şekilde bu vecibeler de belirli ve zorunlu hâle getirilmiştir. Bu dönemde, toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesinde uhrevi mükâfat ve cezalar kadar dünyevi birtakım müeyyideler de etkili olmuştur. Mekke Dönemi'nden itibaren tedrici bir şekilde gelişen ve Medine Dönemi'nde bir müessese hâline gelen bu toplumsal sorumlulukların başında zekât gelmektedir.

Zekât, farz bir ibadet olarak, kulun Allah ile olan bağımlı güçlendirmenin yanı sıra, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarıyla da ön plana çıkmaktadır. İslâm'ın değerler sistemindeki birçok bireysel ve sosyal değerle doğrudan bağlantılı olan zekât ibadeti, İslâm'daki mali ibadetlerin simgesi durumundadır.²

Zekât, İslâm anlayışında sadece dinî bir yükümlülük değil, aynı zamanda zenginliğe bağlı yasal bir zorunluluk olarak da kabul edilmiştir.³ Diğer bir ifade ile zekât, dinî bir mükellefiyet olarak ibadet, bir vatandaşlık görevi olarak ise vergi niteliğindedir.⁴ Zekât vermemek, dinî bir emrin yerine getirilmemesi anlamında nasıl ki günah kabul ediliyorsa, vatandaşlık görevinin yerine getirilmemesi anlamında da hukuken suç sayılır. Bundan dolayıdır ki, Hz. Ebu Bekir döneminde, zekât vermeyi reddeden kabilelere karşı savaşılmıştır.⁵ Hz. Osman'ın, halifelîği sırasında bir Ramazan hutbesinde

² Gözübenli, Beşir, *Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım, İslam'a Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, DİYANET İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006, 310.

³ Özek, Ali vd., *İbâdet ve Müessese Olarak Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984, 157-159; Abdus Samed, "Zekâtın Gelişimi ve Monoteist Dinlerde Zekâtın Kapsamı", çev. Faruk Özdemir, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 2013, 275; Eskicioğlu, "İslâm Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü", (I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi'ne verdiği tebliğ, Kombad Yayınları, Konya, 1997, 453.

⁴ Farûkî, İsmail R., *Tevhid*, çev. Dilaver Yardım vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, 192.

⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, (Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), Dâr-u Tûkî'n-Necât, Dimeşk, 2001, "Zekât" 1; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir ve M. Fuâd Abdalbâki) Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1975, "İmân", 1; Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, (Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde),

halka hitaben “Bu, sizin zekât ayınızdır...”⁶ sözü, zekâtın o dönemde devlet tarafından belli aylarda toplandığına dair bir delil niteliğindedir.

Diğer ibadetlerde olduğu gibi zekâtın da birtakım kuralları vardır. Bu kurullardan biri de kişinin temel ihtiyaçları dışında kalan zekâta tabi mallarının miktarı ile alakalıdır. Zekâtın farziyeti için kişinin sahip olduğu malın belirli bir miktara ulaşması gerekir ki bunun asgari sınırı fıkhta nisab terimiyle ifade edilir. Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından belli mal varlıkları için belirlenmiş bu miktarların çağdaş vergi sistemlerindeki yerinin belirlenmesi zekât nisablarının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Zira zekât/vergi uygulamasının başarısı, önemli ölçüde zekât/vergi nisabının/matrahının ne olduğunun tayinine ve bunun etkin bir şekilde kavranmasına bağlıdır. Ölçü ve kriterlere bağlanmış zekât/vergi uygulamaları, mükelleflerin dengeli ve adil bir vergi uygulamasına muhatap olacakları anlamına gelir. Zekât/Vergi adaletinin sağlanması açısından bu durum büyük önem arz eder.⁷

Bu çalışmada takip edeceğimiz metodu şöyle ifade edebiliriz: Öncelikle nisab kavramı üzerinde durulacak. Bu bağlamda nisabın sözlük ve terim anlamı ile nisabın delillerine yer verilecek, akabinde zekât nisablarının günümüz vergi sistemlerindeki karşılığı olarak matrah ve matrah çeşitleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak da Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından konulan nisabların çağdaş vergi sistemlerindeki yeri ve bunların vergi hukukundaki matrahlarla ilişkisi ele alınacaktır.

I. Nisab Kavramı

A. Tanımı

Nisab kelimesi Arapça bir kelime olup “نصب” fiilinden türemiş bir mastardır. Kelimenin kök anlamı dikmek, kurmak, nişan almak, atamak, tuzak kurmak, (savaş) ilan etmek, yorgun-bitkin düşürmek, harap etmek, elinden geleni yapmak gibi anlamlara gelir.⁸ Nisab ise kabza, sınır, işaret, asıl, kök, kaynak gibi anlamlara gelir.⁹

Mektebu'l-Matbûatu'l-İslamiyye, Halep, 1986, “Cihâd”, 1.

⁶ Mâlik, b. Enes, Ebu Abdillâh el-Asbahî el-Himyârî, *el-Muvatta*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî) Dâr-u İhyâ'it-Turâsî'l-Arabiyyi, Beyrut, 1985, I, 253/17; Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekir b. Mes'ud, *Bedâi'u's-Sanai' fi Tertibi's-Şerâi'*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, byy., 1986, II, 6.

⁷ Akdoğan, Abdurrahman, *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Gazi Kitapevi, Ankara, 2009, 43.

⁸ Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Mektebetü'l-Hilâl, byy, ty, VII, 135, 136 “نصب” md.; Su'dî, Ebu Habib, *el-Kâmûsu'l-Fikhî*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1988, 353; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, “نصب” md.

⁹ Ferâhidî, VII, 136, 137, “نصب” md.; İbn Manzûr, Cemâluddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Sâdr, Beyrut, 1994, I, 761; Firûzâbâdî, Mecduddin Ebu Tâhir Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, I, 138; Su'dî, 353.

Terim olarak nisab, bazı vecibelerin veya hadlerin cezalarının vücutuna alamet olmak üzere Şari' tarafından belirlenmiş ölçü(ler) olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Bu anlamda, "Nisab-ı sirkat", hırsızlık cezasını gerektiren mal miktarını, "Nisab-ı şehâdet" ise bir olayla ilgili olarak şahitlikleri kabul edilecek kişilerin sayısını ifade eder. Konumuza başlık teşkil eden "Nisab-ı zekât" ise, en genel anlamıyla, zekâtın vücutu için itibara alınan asgari mal miktarını ifade eder.¹¹

İslâm hukukçuları, zekâtın farzıyeti için mükellefte ve malda aranan şartları incelerken öncelikle farziyet hükmünün "ele alınan hadisede gerçekleşmesinin işareti" anlamında vücut sebebi üzerinde durmuşlardır. Zekâtın vücut sebebi kişinin temel ihtiyaçları dışında kalan zekâta tabi mallarının belirli bir miktara ulaşmasıdır ki bunun asgari sınırı nisab terimiyle ifade edilir.¹²

Nisab kelimesinin kök harflerini oluşturan (نصب) fiili çeşitli türevleri ile Kur'ân-ı Kerim'de yirmi dokuz ayette otuz bir kez geçmektedir.¹³ Kelimenin geçtiği ayetlerde nasip/pay/hisse,¹⁴ dikili taş/put,¹⁵ yorgunluk¹⁶ ve dikilmek¹⁷ gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁸

Kütüb-i Sitt'e'de ise, söz konusu kelime (نصاب) bir yerde kılıç kabzası anlamında kullanılmıştır.¹⁹

Kur'ân ve sünnette yer almasına rağmen nisab kavramının terim anlamında kullanılmış olduğunu söylemek mümkün görülmemektedir. Literatürde söz konusu kelimeyi terim anlamında ilk kullanan kişi tespit edebildiğimiz kadarıyla İmâm Mâlik (v. 179/795) olmuştur. Mâlik, *el-Muvatta* adlı eserinde nisab kavramını zekâta tabi malların şartları kapsamında ele almakta ve "zekâta tabi malın asgarisi" anlamında kullanmaktadır.²⁰

¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1970, IV, 76; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, 457, "Nisâb" md.

¹¹ Zebîdî, Muhammed Murteza, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs, Dâru'l-Hidaye*, by., ty, IV, 277; *Mevsuatu'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye*, "Nisab" md. Erkal, Mehmet "Nisab", *DİA*, XXXIII, 138.

¹² Erkal, "Nisab", XXXIII, 138.

¹³ Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 199, 1873; <http://tanzil.net/#search/root/نصب>, 20.04.2014.

¹⁴ Bakara, 2/202; Âl-i İmrân, 3/23; Nisâ, 4/7, 32, 33, 44, 51, 53, 85, 118, 141; Enâm, 6/136; Arâf, 7/37; Hüd, 11/109; Nahl, 16/56; Kasas, 28/77; Gâfir, 40/47; Şûrâ, 42/20.

¹⁵ Mâide, 5/3, 90; Meâric, 70/43.

¹⁶ Tevbe, 9/120; Hicr, 15/48; Kehf, 18/62; Fâtır, 35/35; Sâd, 38/41; Çâşiye, 88/3; İnşirâh, 94/7.

¹⁷ Gâşiye, 88/19.

¹⁸ Ayet mealleri için bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1997, ilgili ayetler; Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty, ilgili ayetler.

¹⁹ Buhârî, "Megâzi", 40.

²⁰ Mâlik, I, 259.

Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224/838) ve öğrencisi²¹ İbn Zenceveyh (v. 251/865) *el-Emvâl* adlı eserlerinde nisab kelimesine yer vermekte ve söz konusu kavramın İmâm Mâlik, el-Leys (v. 187/803) ve Medine halkı tarafından terim anlamında kullanıldığını buna karşın Iraklıların bu durumu ifade etmek için “asl” (أصل) kelimesini tercih ettiklerini belirtmektedirler.²²

Nisab teriminin ilk dönem Hanefî²³ ve Şafîî²⁴ kaynaklarında yer almasına karşın beşinci yüzyılda kaleme alınmış adı geçen mezheplere ait eserlerde kullanılmış olması²⁵ söz konusu kavramın zamanla ortak bir anlam kazandığı ve literatürde terimleştiği şeklinde yorumlanabilir.

İslâm hukuk literatüründe, zenginlik ve yoksulluk ile ilgili oldukça geniş bir birikim mevcuttur. Cumhura göre zekâtın farz olması ile zekât almanın cevazına mani olan zenginlik sınırı aynı değildir. Zekât alabilmenin objektif bir sınırı yoktur; kişiden kişiye değişebilen bu zenginliğin ölçüsü kifayet, fakirliğin ölçüsü ise muhtaç olmaktır. Kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimine yetecek kadar malı olan kimselerin zekât alması haram, malı ve kazancı geçimine kâfi gelmeyen kimselerin zekât alması ise helâldir. Buna göre, İster artıcı nitelikte olsun ister olmasın, kendisine ve bakmakla mükellef olduğu kişilere yetecek kadar malı olan kimselerin zekât alması câiz değildir. Nisabın üstünde malı bulunduğu halde bu mal varlığı kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimine yetmiyorsa o kişinin zekât alması câizdir.²⁶

Hanefî fıkıh sistematüğinde ise, konu ile ilgili objektif birtakım kriterler belirleme kapsamında, kademeli derecelendirmeler yapılmıştır. Yapılan bu zenginlik derecelendirmeleri şöyledir:²⁷

Zekât vermeyi gerektiren zenginlik: Literatürde nisâb-ı ğinâ olarak bilinen bu zenginlik seviyesi, temel ihtiyaç maddeleri dışında nisab miktarı nâmî malı olan kimseleri kapsar. Bu seviyede zenginliğe sahip olan kimse, zekât, kurban ve fitre gibi mali ibadetlerle mükellef kabul edilir.

²¹ İbn Zenceveyh'in Ebu Ubeyd'in öğrencisi olduğu ile ilgili bkz. Yıldırım, Ahmet, “İbn Zenceveyh”, *DİA*, XX, 462.

²² Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, ty., 501; İbn Zenceveyh, Ebu Ahmed Hameyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî, *el-Emvâl*, Merkezu'l-Melik Faysal lil-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Suudi Arabistan, 1986, II, 910.

²³ Mesela Ebu Yûsuf'un, *el-Harâc*'ında ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Mebcut (el-Asl)* adlı eserinde nisab kelimesine yer verilmemektedir.

²⁴ Şafîî'nin *el-Umm* adlı eserinde de nisab kavramına yer verilmemiştir.

²⁵ Nisab kelimesinin kullanımını için bkz. Serahsî, Şemsuddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebcut*, Daru'l-Mârifet, Beyrut, 1986, II, 119-152; Kudûri, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru'l-Kudûri*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 51; Şirâzi, Ebu İshâk İbrahim b. Ali, *el-Mühhezzeb*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, ty., I, 264-268.

²⁶ Erkal, Mehmet, “Zenginlik”, *DİA*, XLIV,275.

²⁷ Gözübenli, 315.

Zekât vermeyi gerektirmemekle birlikte, zekât almayı haram kılan zenginlik: Bu zenginlik seviyesinin klasik fıkıh literatüründeki karşılığı nisâb-ı istiğnâdır. Temel ihtiyaç maddeleri dışında nâmî olmayan ve kâr getirmeyen nisab miktarı değerinde mala sahip olan kimseler bu sınıfa girmektedir. Bu seviyede zenginliğe sahip olan kimseler, zekât vermekle mükellef olmamakla birlikte, zekât almaları da caiz olmaz. Ancak kurban kesmek ve fitre vermekle mükelleftirler.

Zekât almayı haram kılmamakla birlikte, dilenmeyi haram kılan zenginlik: Temel ihtiyaç maddeleri dışında, kendisinin ve ailesinin bir günlük nafakasını karşılayacak imkânı olan kimselerin zenginlik seviyesi.²⁸ Konu ile ilgili rivayetlerde, Hz. Peygamber (s.a.s.) bu miktarı elli dirhem ya da bu kıymette altın olarak belirlemiştir.²⁹

Yukarıda verilen nisab çeşitleri arasında çalışmamıza konu olan nisab türü nisâb-ı ğinâdır. Dolayısıyla çalışma boyunca mutlak anlamda nisab kavramı ile kastedilen nisâb-ı ğinâdır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile ilgili verilen bu bilgiden sonra nisabın Kur'ân ve sünnetteki delilleri hakkındaki değerlendirmelerimize geçebiliriz.

B. Kur'ân Ve Sünnette Nisab

Bu başlık altında zekât nisablarıyla ilgili Kur'ân'da bir delilin olup olmadığı, zekât nisablarıyla ilişkilendirilen ayetlerin konuya kaynaklık edip etmeyeceği ile ilgili değerlendirmelere yer verildikten sonra, zekâta tabi mal gruplarının nisabı ile ilgili sünnet deliline yer verilecektir.

1. Kur'ân'da Nisab

Daha önce belirtildiği gibi nisab kelimesinin kök harflerini oluşturan (نصب) fiili ve türevleri, Kur'ân'ın hiçbir yerinde zekât nisabı anlamında kullanılmamıştır. Nisaba yakın anlamda kullanıldığı yerlerde de “نصيب” /”pay, hisse” anlamında kullanılmıştır.³⁰ Ancak bu ayetlerin hiçbirinde söz konusu kavram zekâta ilişkilendirilmiş değildir. Zekât nisablarına delil gösterilen

²⁸ Miras, Kamil, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Yeniğin Matbaası, Ankara, 1984, V, 322; Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 171; Gözübenli, 315.

²⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, byy., ty, “Zekât”, 26; Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî, *Sünen*, (Thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ty, “Zekât”, 23; Tirmizî, “Zekât” 22; Nesâî, “Zekât”, 87.

³⁰ Örnekler için bkz. Bakra, 2/202; Âl-i İmrân, 3/23; Nisâ, 4/7, 32, 33, 44, 51, 53, 85, 118, 141; Enâm, 6/136; Arâf, 7/37; Hûd, 11/109; Nahl, 16/56; Kasas, 28/77; Câfir, 40/47; Şûrâ, 42/20.

ayetlerde nisab yerine “hak”,³¹ “hakkun malum”³² ve “el-afv”³³ kavramları kullanılmıştır.

Zâriyat suresi 19. ayette geçen “hak” kelimesi, takva sahiplerinin ahirette saadete ermelerinde etkili olan özelliklerden biri kapsamında kullanılmıştır. Buna göre ayetin anlamı “Onların (muttakilerin) mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.” şeklindedir. Ayette geçen “hak” kavramından her ne kadar bazı âlimler farz olan zekâtı anlamışlarsa da, çoğunluk müfessirler zekâtın Medine Dönemi’nde farz kılındığını gerekçe göstererek buradaki “hak” ifadesi ile farz olan zekâtın dışındaki maddi bir fedakârlık kastedildiğini belirtmişlerdir.³⁴

“Hak” kavramı, Meâric suresinin 24. ayetinde “malum” sıfatıyla nitelenerek “hakkun ma’lûm (belli bir hak/pay)” şeklinde kullanılmıştır. Ayet, kıyamet gününün sıkıntılarından kurtulacak kimselerin özelliklerinden birini belirtmektedir. Buna göre kıyamet gününün şiddetli azabından kurtulmak için bu dünyada yerine getirilmesi gerekli faziletlerden birisi de yoksul ve yoksun kimseler için mallarında belli bir pay ayırmaktır. Ayette geçen “hakkun ma’lûm” ifadesi için müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Söz konusu ifade ile zekâtın kastedildiğini öne süren müfessirler olduğu gibi, zekâtın hicretten sonra Medine Dönemi’nde farz kılındığını dikkate alarak bununla müminleri nisab ve oranları belli olacak olan farz zekâta alıştıracak maddi fedakârlıkların kastedildiğini ileri sürmüşlerdir.³⁵

Zâriyat ve Meâric surelerinin Mekke Dönemi’nde nazil oldukları dikkate alındığında söz konusu ayetlerde geçen “hak” ve “hakkun ma’lûm” ifadeleriyle Medine Dönemi’nde belirlenen zekât nisabının ya da nisabı ve oranları belirlenmiş farz zekâtın kastedilmediği anlaşılmaktadır. Ancak gerek söz konusu iki ayette gerekse de konu ile ilgili başka ayetlerde³⁶ geçen ifadelerden, İslâm’ın Mekke Dönemi’nden itibaren varlıklı insanların mallarında yoksul ve yoksun insanlar için belli bir payı hak olarak belirlemiş olduğu söylenebilir. Bu durum, İslâm’ın baştan itibaren sosyal ve iktisadi

³¹ Zâriyât, 51/19; Enâm, 6/141.

³² Meâric, 70/24.

³³ Bakara, 2/219.

³⁴ Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, Kahire, 1964, XVII, 38; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu’l-Kadir*, Dâr-u İbn Kesir, Dimeşk, 1993, V, 101; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, ed-Dâru’l-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXVI, 351; Yazır, VII, 230. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Çiftci, Ali, *Mekki Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekât İlişkisi* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, 242-249.

³⁵ Kurtubî, XVIII, 291; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, V, 350; Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru’l-Vasit li’l-Kur’âni’l-Kerim*, Dâru’n-Nahda, Kahire, 1998, XV, 101.

³⁶ Enâm, 6/141; İsrâ 15/26; Rum 30/38.

adalete verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilebileceği gibi, İslâm ahkâmının tedrici metodu dikkate alındığında, mezkûr ifadelerle baştan itibaren İslâm'ın mülkiyet konusunda kendine has paradigmasını müntesiplerine benimsetmeye dönük maddi fedakârlıklar çerçevesinde, zamanla nisab ve oranları belli olacak zekât ibadetinin alt yapısını oluşturmaya yönelik hazırlıklar olarak da değerlendirilebilir.

Zekât nisabıyla ilişkilendirilen ve bu konuda en çok gündeme alınan Kur'an kavramı, Bakara suresi 219. ayette geçen "el-afv (العفو)" kelimesidir. Söz konusu kelime "عفا" fiilinden türemiş bir mastar olup sözlükte, "yok etmek, silip süpürmek, görünmeyecek hâle getirmek; affetmek, bağışlamak; muaf tutmak; (hastalıktan) iyileştirmek; iyilik, fazlalık, artık" gibi anlamlara gelmektedir.³⁷ Kelime, değişik türevleriyle Kur'an'da 31 âyette 35 kez³⁸ "af/bağış" ve "affetme/bağışlama" temel anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kavram (العفو) marife/belirli şekliyle Kur'an'da iki yerde geçmektedir; Kur'an'ın nüzul sürecinde kelime, ilk olarak (A'râf 7/199)³⁹ ayetinde, ikinci olarak da (Bakara 2/219) ayetinde geçer.⁴⁰

A'raf suresi, Mekki bir suredir.⁴¹ Daha önce de belirtildiği gibi konusu, nisabı ve oranları ile zekât Medine Dönemi'nde farz kılınmıştır. Hâl böyle olunca söz konusu ayetin zekât nisabı için delil olması mümkün görülmektedir. Ancak buradaki "el-afv" kavramının, zekât nisabı için delil olduğu iddia edilen ayetteki (Bakara 2/219) kavramla aynı formatta kullanılmış olması, söz konusu kavramın Kur'an bütünlüğü içindeki anlamını tayin etmek açısından ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira böyle bir yaklaşım, konunun daha sağlıklı bir zemine oturtulmasına büyük katkı sağlayabilir. Konu ile ilgili tefsir kitaplarına bakıldığında buradaki "el-afv" kelimesine, malın ihtiyaçtan fazlası ve insan ilişkilerinde hoşgörülü ve bağışlayıcı olma şeklinde iki temel anlam verildiği görülür.⁴² Surenin Mekki olduğu dikkate alındığında buradaki el-afv kelimesinin, ihtiyaç fazlası maddi fedakârlıkta bulunmayı, beşeri ilişkilerde bağışlayıcı ve hoşgörülü olmayı ifade ettiği söylenebilir.⁴³

³⁷ Isfahâni, Rağıb, *Müfredât-ü Elfâzî'l-Kur'ân*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1992, 574, "عفو" md.; İbn Manzûr, XV, 72-79 "عفو" md.; Mutçalı, "عفو" md.

³⁸ <http://tanzil.net/#search/root/عفو>, 10.10.2012.

³⁹ Ayetin meali şöyledir: "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir."

⁴⁰ Ayetin meali şöyledir: "Sana içki ve kumarı sorarlar. Deki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcaacaklarını soruyorlar. Deki: "Afvı/İhtiyaçtan arta kalan." Allah, böyle ayetlerini açıklıyor ki düşünesiniz."

⁴¹ Kurtubî, VII, 160; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 213; İbn Âşûr, VIII-B, 6; Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâr-u İhyâ'î'l-Kutubî'l-Arabîyye, Kahire, 1963, II, 361.

⁴² Kurtubî, VII, 346; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 318; İbn Âşûr, IX, 226, 227; Derveze, II, 552. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Çiftci, 250-269.

⁴³ Yazır, IV, 240.

Zekât nisabı ile ilgili asıl üzerinde durulması gereken ayet, Bakara suresinin 219. ayetidir. Söz konusu ayetin birinci bölümü içki ve kumarın hükmüyle alakalı olduğundan, burada ayetin ikinci kısmı üzerinde durulacaktır. Ayette geçen “العفو” kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e neyi infak edeceklerini soranlara verilen bir cevaptır. Söz konusu kelimenin anlamı ile ilgili olarak tefsir kitaplarında birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu anlamları şu şekilde özetlemek mümkündür: Fazla (aile halkının nafakasından arta kalan) mal, infak ya da tasadduk edenin gözüne görünmeyen az miktardaki mal, israf ve cimriliğe kaçmadan yapılan infak, az ya da çok verilen şey, zenginlikten sonra verilen sadaka, malın iyi ve temiz olanı, farz olan zekât.⁴⁴ Kelimenin anlamı ile ilgili sahabe arasında bir ittifak sağlanamadığı gibi, sonraki âlimler de bu konuda görüş birliğine varamamışlardır. Ancak müfessirlerin çoğunluğu ayette geçen “العفو” kelimesini “kişinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin zaruri ihtiyaçlarından arta kalan fazla mal” olarak anlamışlardır.⁴⁵ Ayetin ilgili kısmı Türkçe meallerin birçoğunda da bu anlamıyla aktarılmıştır.⁴⁶

Bakara suresi 219. ayetinin ilgili bölümü, acaba zekât nisabına delil olabilir mi? Ya da kişinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin zaruri ihtiyaçlarından arta kalan her mal zekât konusu olur mu? Aslında bu ayet ile ilgili tartışma daha çok ihtiyaç fazlası malların kenz kabul edilip edilmediği ile ilgilidir. Sahabe döneminden beri, bir Müslümanın sahip olduğu ihtiyaç fazlası malını Allah yolunda infak etmemesi, Tevbe suresi 34 ve 35. ayetlerinde⁴⁷ dile getirilen kenz kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, dolayısıyla bu durumun ilgili ayetlerde dile getirilen azabı gerektirip gerektirmediği tartışılmaktadır.⁴⁸

⁴⁴ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân fi Têvîli'l-Kur'ân* (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Muessesetu'r-Risâle, byy, 2000, IV, 337-344; İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 214. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Çiftçi, 250-269.

⁴⁵ Taberî, IV, 337-344; Serahsî, II, 150; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Tefsîr-u Celâleyn*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, ty., 46; Yazır, II, 88.

⁴⁶ Ayetin ilgili kısmını Türkçe meallerdeki karşılığı için örnekler: Diyanet İşleri Başkanlığı: “*Ne sarfedeceklerini sana sorarlar, de ki: Artanı!*”; Elmalılı Hamdi Yazır: “*Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin.*”; Süleyman Ateş: “*Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: ‘Af (yani ihtiyaçlarımızdan fazlasını veya helal ve güzel olan şeyleri verin!)*”; Suat Yıldırım: “*Bir de senden hayır olarak ne harcıyacıklarını sorarlar. De ki: İhtiyacımızdan artanı harcıyım.*”; Ali Buluç: “*Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyaçtan artakalanı.*”

⁴⁷ İlgili ayetlerin anlamı şöyledir: 34. ayet: “*Ey inananlar! Hahamlar ve rahiplerin çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler. Allah yolundan alkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarfetmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele.*” 35. ayet: “*Bunlar cehennem ateşinde kızdırıldığı gün, alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanacak, ‘Bu, kendiniz için biriktirdiğinizdir; biriktirdiğinizi tadın’ denecek.*”

⁴⁸ Konu ile ilgili geniş açıklamalar için bkz. Gül, Ali Rıza, “Kur’ândaki İnfak kavramının Anlam Yelpezesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, VIII, 251-253.

Öncelikle şunun belirtilmesi gerekir ki, burada kullanılan “العفو” kelimesi, neyi infak edeceklerini soranlara verilen bir karşılıktır. Yani, burada söz konusu olan neyin zekât olarak verileceği değil; neyin infak edileceğidir. Kur’ân’da “zekât” yerine zaman zaman “sadaka” kavramı kullanılmış olsa da “infak”ın “zekât” yerine kullanıldığı olmamıştır. İnfak; zekât, sadaka ve diğer harcamaları da içeren çok kapsamlı bir kavramdır. Dolayısıyla neyin infak edileceği sorusuna verilen cevap, neyin nisab olması gerektiği sorusuna cevap olamaz. İnfak kavramının zekât ya da sadaka kavramından farklı anlama sahip olduğunu Kur’ân ayetleri ile delillendirmek mümkündür. Mesela Bakara suresi 215. ayette “Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar.” şeklinde aynı formattaki soruya verilen cevapta, başta anne babanın sayılması, infakın zekâttan farklı bir içeriğe sahip olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Zira zekâtın ödeneceği yerlerin sayıldığı Tevbe suresinin 60. ayetinde anne baba zikredilmemektedir. Zekâtın anne babaya verilmeyeceği hususunda İslâm hukukçuları arasında bir ihtilaf da söz konusu değildir.⁴⁹ Aynı şekilde Kehf suresi 42. ayette⁵⁰ “انفق” fiili bağ bahçeye yapılan “masraf” anlamında kullanılmıştır. Oysaki kişinin kendi bağına ya da menkul, gayr-i menkul servetine yaptığı masraf zekât olarak değerlendirilemez. Konu ile ilgili diğer bir ayet, Mümtehine suresinin 11. ayetidir.⁵¹ Burada ise “انفق” fiili evlilik sırasında erkeğin kadına verdiği “mehir” anlamında kullanılmıştır. Talak suresi 6 ve 7. ayetlerinde ise söz konusu fiil emir kipiyle “nafaka” anlamında kullanılmıştır.⁵² Bu durumda, Bakara suresi 219. ayette geçen “العفو”/fazlalık kelimesi neyi ifade etmektedir? Şimdi bu soruya cevap bulmaya çalışalım:

Ayetlerin iniş sebeplerinin ve ortamının bilinmesi, Kur’ân’ın doğru anlaşılmasında hayati bir öneme sahiptir. Bakara suresi Medenî bir suredir. Hatta kronolojik sıraya göre hicretten sonra Medine’de nazil olan ilk

⁴⁹ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Umm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1971, II, 87; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1984, II, 482; Sâbık, es-Seyyid, *Fıkhu’s-Sünne*, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2010, I, 299.

⁵⁰ İlgili ayetin meali şöyledir: “Nütekim, ürünleri yok edildi; bağın altüst olmuş çardakları karşısında, sarfettiği/infak ettiği emeğe içi yanarak ellerini oğuşturup “Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım” diyordu.”

⁵¹ İlgili ayetin meali şöyledir: “Eğer eşleriniz(e sarfettiğiniz mehirler)den herhangi bir şey kâfirilere gider de, sonra (onlardan size kaçan kadınlar çıkar ve bu kez mehir ödeme) sıra(sı) size gelirse eşleri giden (mü’minlere), harcadıklarının mislini verin. İnanduğunuz Allaha gelmekten sakının.”

⁵² Konu ile ilgili ayetlerin meali şöyledir: 6. ayet: “Boşadığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nispetinde, kendi oturduğunuz yerde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğurmalarına kadar nafakalarını verin. Çocuğu sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini ödeyin; aramızda uygun bir şekilde anlaşın; eğer güçlükle karşılaşırsanız çocuğu başka bir kadın emzirebilir.” 7. ayet: “Varlıklı olan kimse, nafakayı varlığına göre versin; rızık ancak kendisine yetecek kadar verilmiş olan kimse, Allah’ın kendisine verdiğinden versin; Allah kimseye, verdiği rızık aşan bir yük yüklemez. Allah, güçlükten sonra kolaylık verir.”

suredir.⁵³ Dahası surenin büyük bir kısmı hicretten sonraki ilk iki yılda nazil olmuştur.⁵⁴ Dolayısıyla, Bakara suresinin konuyla ilgili ayetinin de bu süreçte nazil olduğunu düşünmek mümkündür.

Müslümanların Mekke'de yıllarca maruz kaldıkları sosyal, siyasi ve ekonomik boykottan sonra Medine'ye hicretleri, Medine'de olağanüstü bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁵ Muhacirler, ancak beraberinde getirebildikleri eşyaları ile yeni İslâm yurduna hicret etmişlerdi. Her birinin bir eve ve çalışabilecek bir işe ihtiyaçları vardı. Hz. Peygamber (s.a.s.), toplumda meydana gelen bu olağanüstü durumu fark ederek, her bir muhaciri bir ensar ile kardeş ilan etti.⁵⁶ İnfak ile ilgili ayetlerin bu dönemde nazil olan Bakara süresinde yoğun bir şekilde yer alması, Medine'deki bu olağanüstü hâlin bir belgesi niteliğindedir.⁵⁷ Haşr suresinin 2-9 ayetlerinden, bu durumun Müslümanların Nadiroğullarını Medine'den çıkardıkları hicri dördüncü yıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Zira söz konusu Yahudi kabilesinin sürülmesinden elde edilen gelirler, toplumda iktisadi adaleti gerçekleştirecek bir şekilde özellikle yurtlarından ve mallarından edilmiş fakir muhacirlere dağıtılmıştır.⁵⁹ İşte “العفو”/“fazlalık” hicretle birlikte Medine'de özellikle iktisadi anlamda meydana gelen dengesizliğin giderilmesi, evlerini ve ailelerini bırakıp gelen muhacirlerin durumlarının düzeltilmesi için Hz. Peygamber (s.a.s.)'e neyi infak edeceklerini soran sahabenin sorusuna verilen bir cevaptır. Bu cevap karşısında ensar, muhacir din kardeşleriyle evlerini ve tarlalarını paylaşmış ve onların gerek duyduğu diğer ihtiyaçlarını güçleri nispetinde karşılamışlardır.⁶⁰ Aralarında kardeşlik akdi kurulan kimselerin, belli bir döneme kadar birbirlerine mirasçı olduklarına dair yorumlar bile yapılmıştır.⁶¹ Ancak, belli zamandan sonra Medine toplumunda ekonomik istikrar sağlanınca Ensar'ın muhacir kardeşlerine yardım için verdiği bahçeler kendilerine iade edilmiştir.⁶²

⁵³ Suyûtî, Celeleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü lil Kitâb, byy., 1974, I, 43; Yazır, I, 139.

⁵⁴ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Ali Bulaç vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, I, 39; Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, 3.

⁵⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul, 1991, I, 113, 114.

⁵⁶ Buhârî, “Kefâle”, 1; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, byy, 1988, III, 277-280.

⁵⁷ Bakara suresi 261-274 ayetleri infakı bütün detayları ile ele almaktadır.

⁵⁸ Mevdûdî, VI, 179,180.

⁵⁹ Bkz. Haşr, 59/6-9; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Kutub, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Yakup Çiçek vd., Hikmet Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 301-305; Mevdûdî, VI, 193.

⁶⁰ İbn Kesir, III, 279.

⁶¹ İbn Kesir, III, 277.

⁶² Mevdûdî, VI, 193.

Böyle olağanüstü bir durum için gelen bir hükmün zekât nisabı için ölçü alınması düşünülemez. Zira olağanüstü durumlara ait hükümler bu hâlin varlığı ile muvakkattir. Kamil Miras'ın "Zekât ayeti nâzil olana kadar bu ayet-i kerimede haber verildiği üzere havâic-i zarûriyeden fazlası tamâmen tasadduk edilirdi ki, hakikaten çok güçtü. Zekât teşri buyrulduktan sonra bu yoldaki infak nesh edildi"⁶³ şeklindeki değerlendirmesi de konu ile ilgili yaklaşımımızı doğrular niteliktedir.

Toplumlar için aslolan durum istikrardır. Olağanüstü durumlar için vazedilen hükümleri, normal zamanlar için geçerli saymak, toplum için belirlenen başka hükümleri işlevsiz hâle getirebilir. Mesela, her fazla malın zekât olarak verilmesi, İslâm hukukundaki miras ile ilgili ayetleri işlevsiz hâle getirebilir. Çünkü her artan malın zekât olarak verilmesi servet denilen bir olguyu ortadan kaldırır ve dolayısıyla da miras denilen bir hukuki muameleye de gerek bırakmaz.

Son tahlilde Kur'an "afv" ayetiyle infak eylemini konjonktürel bir düzleme oturtmuş, toplum fertlerinin çoğunun yoksul duruma düşmesi durumunda, ihtiyaçtan arta kalan malın tamamının infak edilmesini tavsiye etmiş, iktisadi hayatın normale dönmesi halinde artan maldan bir kısmının infakını yeğlemiştir.⁶⁴

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılan şudur ki, Kur'an'da zekât nisabına delil olabilecek ya da zekâta konu mallardan herhangi birisinin nisabını belirleyen sarih bir ayetin varlığını iddia etmek mümkün görülmemektedir.⁶⁵ Buna göre yapmamız gereken, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in konu ile ilgili sözlerini ve uygulamasını ortaya koymaktır. Zira birçok konuda olduğu gibi, zekât konusunda da uygulamaya ilişkin esaslar Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından açıklanmıştır.⁶⁶

2. Sünnette Nisab

Hz. Peygamber (s.a.s.)'den zekât nisabları ile ilgili sistematik bir bilgi bize kadar gelmiş değildir. Her ne kadar hayatının son dönemlerinde zekât nisabları ile ilgili bir tarife kaleme aldığını, bu tarifeyi zekât memurlarına göndermeden vefat ettiği, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kendi dönemlerinde bu tarifeyi uyguladıkları rivayetleri varsa da,⁶⁷ zekâta tabi bütün mal-

⁶³ Miras, V, 34.

⁶⁴ Çiftci, 277.

⁶⁵ Hamidullah, II, 967.

⁶⁶ Gözübenli, 313.

⁶⁷ Ebu Yüsuf, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensâri, *el-Harâc*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, byy., ty, 89; Ebu

varlıkları ile ilgili nisabların yer aldığı bir rivayete rastlayamadık. Sünnetle belirlenmiş nisab miktarları hadis kitaplarında dağınık olarak yer almıştır. Konu ile ilgili rivayetlerin farklı oluşu mevzuu sistematik bir şekilde ele almayı da güçleştirmektedir. Zira rivayetlerin bir kısmı servetin sadece bir türüyle ilgili olurken, diğer bazı rivayetler birden fazla servet türüne ait nisablarla alakalı olabilmektedir.

Zekât nisablarıyla ilgili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen en kapsamlı ve özlü hadis şöyledir: “Beş deveden aşağısı için zekât yoktur. Beş ukıyyeden az gümüş için zekât yoktur. Beş veskten az miktardaki hurmadan zekât yoktur.”⁶⁸ Görüldüğü gibi hadis birden fazla servet türünün nisabını (vergilendirebilir servet türlerinin en alt limitini) belirlemektedir. Hadiste geçen deve, gümüş ve hurmayı; sırasıyla hayvansal servet, parasal servet ve toprak ürünleri için esas kabul edecek olursak, konuyu hadisteki sıra doğrultusunda şöyle özetlemek mümkündür:

Sünnetle ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş zekâta tabi malların başında hayvansal servet gelir. Söz konusu serveti; deve, küçükbaş ve sığır olarak üç kategoride ele almak mümkündür. Konu ile ilgili rivayetlerde develerin nisabı 5 olarak belirlenmiş ve daha fazlasında ne oranda zekât alınacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁶⁹ Küçükbaş hayvanların nisabı ise 40 olarak belirlenmiş ve daha fazlasında ne oranda zekât alınacağı, ilgili rivayetlerde detaylı bir şekilde işlenmiştir.⁷⁰ Sığırların nisabı hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Bazı rivayetlerde bu nisabın develerdeki gibi olduğu⁷¹ bildirilmekle birlikte daha sağlam kabul edilen rivayetlerde adı geçen hayvansal servetin nisabı 30 olarak belirlenmiş ve daha fazlasında ne oranda zekât alınacağı ayrıntıya girilmeden belirtilmiştir.⁷²

Sünnetle nisabı belirlenen diğer bir servet türü paradır. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde nakit olarak kullanılan para dirhem ve dinardır. Dirhem gümüşten yapılmış Sasani/İran para birimi,⁷³ dinar ise altından yapılmış Bi-

Ubeyd, 477; İbn Mâce, “Zekât”, 13; Ebu Dâvud, “Zekât”, 4; Tirmizî, “Zekât”, 4.

⁶⁸ Buhârî, “Zekât”, 42; Muslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdullbâkî), Dâr-u İhyâ'it-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut, 1954, “Zekât”, 12; İbn Mâce, “Zekât”, 6; Ebu Dâvud, “Zekât”, 1; Tirmizî, “Zekât”, 7; Nesâî, “Zekât”, 18.

⁶⁹ Buhârî, “Zekât”, 38; İbn Mâce, “Zekât”, 9; Ebu Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 5.

⁷⁰ Tarife için bkz. Buhârî, “Zekât”, 38; İbn Mâce, “Zekât”, 13; Ebu Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 5.

⁷¹ Ebu Ubeyd, 469; İbn Zenceveyh, II, 851.

⁷² İbn Mâce, “Zekât” 12; Ebu Dâvud, “Zekât” 4; Tirmizî, “Zekât”, 5; Nesâî, “Zekât”, 8; İbn Zenceveyh, II, 837. Her iki sünen sahibi de, hadisi rivayet eden Abdullah'ın sahabilerden hangi Abdullah olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı eserin VII. Cildin 358 sahifesinde 2017 nolu hadiste İbrahim Canan buradaki raviyi Abdullah ibn Mesud olarak vermektedir.

⁷³ Sahillioğlu, “Dirhem”, *DİA*, IX, 369.

zans para birimidir.⁷⁴ Konu ile ilgili rivayetlerde 190 dirheme kadar gümüşün zekâttan istisna tutulduğu bu miktarın 5 ukiyye/200 dirheme ulaşması durumunda her 40 dirhemden 1 dirhem zekât olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵ Hz. Ali'den gelen bir rivayet dışında altın para olan dinar ile ilgili *Kutub-i Sitte*'de bir rivayete rastlayamadık. Adı geçen rivayetin de Hz. Ali'nin ya da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözü olduğu hususunda tereddüt edilmiştir.⁷⁶ Ancak Ebu Ubeyd (v. 224/838), *Kitâbu'l-Emvâl* adlı eserinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'den "20 miskaldan az altından ve daha az dirhemden sadaka yoktur."⁷⁷ şeklinde bir hadis rivayet etmiştir. Konu ile ilgili rivayetler bir bütün olarak ele alındığında dinarın zekât nisabı ile ilgili rivayetlerin o dönemin uygulamasını aktaran sahabe sözleri olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.⁷⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından nisabı belirlenmiş diğer bir servet türü ise tahıl ürünleridir. Konu ile ilgili rivayetlerde hurma, dane gibi toprak mahsullerinin nisabı 5 vesk⁷⁹ olarak belirtilmiştir.⁸⁰

Zekât nisabları ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra şimdi de çağdaş vergi sistemlerinde nisab kavramını da içeren matrah kavramına geçebiliriz.

II. Matrah Kavramı

A. Tanımı

Matrah kelimesi, Arapçada atmak, fırlatmak, arz etmek, uzaklaş(tır)mak⁸¹ gibi anlamlara gelen "طرح" fiilinden türemiş ism-i mekân (yer ismi) dir.⁸² Sözlükte; atılacak yer, uzak yer anlamına gelir.⁸³ Şemseddin Sâmî *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde "طرح" kelimesinin anlamı kapsamında "vergi tarh etmek" şeklinde bir örneklemede bulunmaktadır.⁸⁴ Sâmî, "مطروح" kavramı ile alakalı olarak da "tayin ve teklif edilmiş (vergi)" örneğini vermektedir.⁸⁵ Matrah

⁷⁴ Sahillioğlu, "Dinar", *DİA*, IX, 352.

⁷⁵ Gümüşün nisabının 5 ukiyye/200 dirhem olduğuna dair bkz. Buhârî, "Zekât", 42; Muslim, "Zekât" 12; İbn Mâce, "Zekât", 6; 190 dirhem gümüşün zekattan istisna edildiğine dair bkz. Ebu Dâvud, "Zekât", 1; Tirmizi, "Zekât", 7; Nesâî, "Zekât", 18. Ebu Dâvud, "Zekât", 4; Tirmizi, "Zekât", 3; Nesâî, "Zekât", 18.

⁷⁶ Ebu Dâvud, "Zekât", 4.

⁷⁷ Ebu Ubeyd, 501/1113.

⁷⁸ İbn Mâce, "Zekât", 4.

⁷⁹ Vesik 60 sa' olan bir hacim ölçüsüdür. 5 vesik 300 sa' eder. Sa' ise dört koşam (iki avuç dolusu) gelen bir hacim ölçüsüdür. Dolayısıyla tahıl ürünlerinin nisabı 1200 koşamdır.

⁸⁰ Buhârî, "Zekât", 42; Muslim, "Zekât", 12; İbn Mâce, "Zekât", 6; Ebu Dâvud, "Zekât", 1; Tirmizi, "Zekât", 7; Nesâî, "Zekât", 18.

⁸¹ İbn Manzur, II, 528, "طرح" md.; Firûzâbâdi, I, 231, "طرح" md. Zebîdî, VI, 575, "طرح" md.

⁸² Uneys, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ty., II, 553, "مطرح" md.

⁸³ İbn Manzur, II, 529, "طرح" md.; Uneys, II, 553, "مطرح" md.

⁸⁴ Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 880, "طرح" md.

⁸⁵ Sâmî, 1363, "مطروح" md.

kavramının Arapça sözlüklerde vergiyle ilişkilendirilmemiş olmasına karşın Osmanlıca sözlüklerde bu anlamda yer almış olması, adı geçen kelimenin sonraki zamanlarda yeni anlamlar kazanması ve Türkçeye özgü olması ile açıklanabilir.

Terim olarak matrah, kısaca, vergi borcunun hesaplanması için dayatılan temeli ifade eder. Daha teknik bir ifade ile matrah, vergi borcunu hesaplamak amacıyla vergi konusunun indirildiği teknik, fiziksel ya da ekonomik parasal büyüklüktür.⁸⁶

Verginin kanuniliği ilkesinden dolayı, vergi yasalarında olması gereken düzenlemelerden birisi de verginin matrahının ne olduğudur. Vergi mükellefi ile vergi konusunun var olması ve vergiyi doğuran olayın ortaya çıkmasıyla birlikte vergi borcu doğmuş olur. Vergi miktarının somut olarak ortaya çıkması için vergi oranlarının uygulanacağı bir miktar ya da değer de bilinmesi gerekmektedir. İşte verginin hesaplanmasına temel oluşturan bu miktar ve değerlere matrah denilir.⁸⁷

Burada özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki o da vergi konusu ile vergi matrahının farklı şeyler olduğudur. Her ne kadar eskiden uygulanan baş vergisi ve yol vergisi gibi bazı vergilerde, vergi konusu ile matrah aynı görülmüşse de günümüzde bu tür vergiler yürürlükten kaldırılmıştır. Artık vergilerin konusu ile matrahı farklı şeyler olarak kabul edilmektedir. Vergi konusu, verginin üzerinden alındığı şeydir. Diğer bir ifade ile vergi konusu verginin kaynağını teşkil eden iktisadi unsurdur. Vergi matrahı ise vergi mükellefinden alınacak vergi miktarının hesaplanmasında esas alınan fiziki bir ölçü ya da ekonomik bir değerdir. Verginin hesaplanıp alınabilmesi için vergi konusunun bilinmesi yeterli değildir. Bunun için vergi konusunun bir değere indirgenmesi gerekmektedir. Vergiyi doğuran olayın ortaya çıkmasından sonra, verginin konusunu oluşturan şeylere, ilgili kanunda belirtilmiş olan muafiyet ve istisnalar ile diğer birtakım giderler göz önüne alınarak matrahlar tespit edilir. Örneğin, arazi vergisinin konusu, arazinin kendisi, matrahı ise arazinin değeridir. Söz konusu araziden alınacak vergi miktarı, vergi oranı ile arazi değerinin çarpımıyla hesaplanır. Aynı şekilde gelir vergisinin konusu gelirdir. Ancak bu gelir, o hâliyle verginin matrahını meydana getirmez. Verginin matrahını ortaya çıkarabilmek için, gelir vergisinde yer alan ve elde edilmiş gelir unsurlarıyla

⁸⁶ Heper, Fethi vd., *Vergi Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2004, 88.

⁸⁷ <http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=matrah&kategori=terim&hng=md>, 06.03.2013; Kırbaş, Sadık, *Vergi Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, 87.

ilgili muafiyet ve istisnalar ile o gelirin elde edilmesiyle ilgili kanunen düşürülmesi gereken giderlerin ve indirimlerin indirilmesiyle bulunacak safi tutar, gelir vergisinin matrahını meydana getirir.⁸⁸

B. Çeşitleri

Yukarıda matrah tanımında görüldüğü gibi; vergi matrahı, vergi konusunun miktarı olabileceği gibi, değeri de olabilmektedir. Buna göre vergi matrahlarının fiziksel ölçü ya da ekonomik değerle ifade edilmesine göre iki grupta incelenmektedir. Bunlar:

1. Spesifik/Miktar Esaslı Matrah

Vergi matrahı olarak vergi konusu unsurun; ağırlık, sayı, hacim ve uzunluk gibi fiziksel ve teknik özelliklerinin esas alınmasıyla elde edilen matraha “Spesifik Matrah” adı verilmektedir. Ülkemizdeki motorlu taşıtlar vergisi, araçların silindir hacmi, yaşı, taşıma kapasitesi, koltuk sayısı gibi teknik özelliklerine göre alındığından spesifik vergi matrahı uygulamasına örnek gösterilebilir.⁸⁹

2. Advalorem/Değer Esaslı Matrah

Vergi konusu unsurun ekonomik değerinin esas alınmasıyla alınan matraha da “Advalorem Matrah” denir. Mesela bir binanın parasal değeri advalorem matrahı olur.

Vergi borcunun hesaplanabilmesi için vergi konusu unsurun matrahının ve bu matraha uygulanacak tarifenin bilinmesi gerekir. Vergi borcu, vergi tarifesinin vergi matrahına tatbik edilmesiyle hesaplanır. Bunun için öncelikle matrahın parasal bir değer ya da adet, kilo, hacim gibi spesifik değerler olarak tespit edilmesi gerekir. Daha sonra bu değerler üzerine vergi tarifelerinden biri tatbik edilerek vergi miktarı hesaplanır. Buna göre, vergi matrahının parasal değer olarak belirlenip bunun belli bir oranının alınması durumunda, kıymet esasına dayalı (advalorem) tarifeden, miktar olarak belirlenip belli bir miktarının alınması durumunda ise spesifik tarifeden söz edilir.⁹⁰

Yukarıda verilen matrah çeşitlerinden günümüzde yaygın olarak kullanılanları ve vergi ilkelerine uygun düşeni değer esasına dayanan (advalo-

⁸⁸ Erginay, Engin, *Kamu Maliyesi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010, 63; Kırbaş, 88; Heper, 88.

⁸⁹ Pehlivan, Osman, *Kamu Maliyesi*, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2011, 103.

⁹⁰ Pehlivan, 106.

rem) vergi uygulamalarıdır. Bunun böyle olması, değer esasına dayanan vergi uygulamalarının, değer ve fiyat artışlarında dinamik bir özellik arz etmesindedir. Spesifik matrahlar sabit miktarlar olarak belirlendiğinden, zamanla meydana gelen fiyat artış ve düşüşleri vergi taraflarının mağduriyetine sebep olabilmektedir. Yaşanan bu olumsuzlukların düzeltilmesi için vergi kanunlarının yeniden düzenlenmesi gerekir. Vergi kanunlarının sık sık değişmesi vergi mükelleflerinin söz konusu kanunlara uyumunu zorlaştırdığı gibi vatandaşların vergi sistemine karşı güvenini de sarsabilir. Bu durum, vergilerin verimliliğini ve etkinliğini azalttığı gibi, vergilemede adaleti bozan bir etkiye de sebep olmaktadır. Hâl böyle olunca, sosyal ve ekonomik şartlara uyum gösteren advalorem matrah uygulamaları daha çok yaygınlık kazanmaktadır. Ancak, uygulama kolaylığı, anlaşılabilirliği ve daha az sorunlu olması gibi sebeplerle, zaman zaman miktar esasına dayanan (spesifik) vergi uygulamalarına da yer verilmektedir.⁹¹

III. Nisab-Matrah İlişkisi ve Zekât Nisablarının Yapısı

İlgili yerde de tanımlandığı gibi nisab; zekâtın vücutu için itibara alınan asgari mal miktarını ifade eder. Diğer bir ifade ile zekâtın hesaplanmasına temel teşkil eden zekât konusu malın asgari matrahıdır. Matrah ise, vergi borcunun hesaplanmasına temel oluşturan vergi konusu malların değerleridir. Bu değerler fiziki bir ölçü olabildiği gibi ekonomik bir değer de olabilir.

Nisab ve matrah kavramlarının tanımları dikkatle incelendiğinde bu iki kelimenin eş anlamlı sözcükler olmadığı görülür. Aradaki yakın anlam ilişkisinden dolayı her ne kadar bu iki kelime zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da,⁹² dikkatli bir bakış, matrah kavramının, nisab kavramını da içeren daha geniş kapsamlı bir anlam yelpazesine sahip olduğunu fark eder. Matrahın nisab kavramını da içeren bir anlam genişliğine sahip olması, onun nisab kavramı yerine kullanılma imkânını da beraberinde getirmektedir. Hâl böyle olunca zekât nisabıyla, zekât konusu malların asgari matrahı kastedilmiş olur. Bu anlamda her nisab aynı zamanda matrah sayılmaktadır. Ancak her matrah nisab olarak kabul edilemez.

Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'ân, Müslümanların mallarında yok-sullar için belli bir hak olduğunu belirtmekle birlikte, bu hakkın ne kadar

⁹¹ Erginay, 64; Akdoğan, 43; Kırbas, 88,89.

⁹² Fıkıh kitaplarında zekâta tabi malların matrahları verilirken kullanılan kelime "nisab"tır.

olduğu konusunda ayrıntıya girmez.⁹³ Zekât konusu malların matrahları ve bu matrahlara uygulanan oranlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından/ sünnetle belirlenmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından belli mal varlıkları için belirlenen bu nisablar günümüz vergi sistemlerindeki matrah çeşitleriyle ilişkilendirilebilir mi? Böyle bir ilişkinin sağlanabilmesi durumunda, söz konusu zekât nisabları modern vergi hukukundaki matrah çeşitlerinden hangisinden sayılmalıdır? Şimdi bu sorulara cevap olacak değerlendirmelerimize geçebiliriz.

Sünnetle belirlenmiş zekât nisabları; hayvansal servet, parasal servet ve tarım ürünlerinin nisabı olmak üzere üç kategoride ele alınabilir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından matrah ve tarifesi detaylı bir şekilde belirlenen zekât konusu servet, hayvansal servettir. Söz konusu servetin matrah ve oran bakımından develer, küçükbaşlar ve sığırlar olarak üç kategoride ele alındığı görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu üç sınıf hayvansal servet için belirlemiş olduğu matrah ve tarifeler değişik hadis kitaplarında ayrıntılı bir şekilde rivayet edilmiştir. Hadis kitaplarındaki develere ait zekât matrah ve tarifesi şöyledir:⁹⁴

S.No	Deve Sayısı	Zekâtı	Açıklama*
1	5-9	1 Şât	1 Koyun
2	10-14	2 Şât	2 Koyun
3	15-19	3 Şât	3 Koyun
4	20-24	4 Şât	4 Koyun
5	25-35	1 Bintu Mehâd	2 yaşında 1 dişi deve
6	36-45	1 Bintu Lebûn	3 yaşında 1 dişi deve
7	46-60	1 Hikka	4 yaşında 1 dişi deve
8	61-75	1 Cezea	5 yaşında 1 dişi deve
9	76-90	2 Bintu Lebûn	3 yaşında 2 dişi deve
10	91-120	2 Hikka	4 yaşında 2 dişi deve

⁹³ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24.

⁹⁴ Buhârî, "Zekât", 38; İbn Mâce, "Zekât", 9; Ebu Dâvud, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 5.

* Tablo için bkz. Karadâvî, Yûsuf, *Fıkhü'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1973, I, 174.

Hız. Alî'den gelen bir rivayet⁹⁵ hariç tutulursa, İslâm âlimleri, 5 ile 120 arasındaki develerin matrah ve tarifesinin yukarıdaki tabloda gösterildiği şekilde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁹⁶ Deve sayısının 120'yi aşması durumunda, İslâm hukukçularının çoğunluğu, her 40 deve için 3 yaşındaki bir dişi deve, her 50 deve için ise 4 yaşındaki bir dişi devenin zekât olarak verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁷

Hız. Peygamber (s.a.s.) tarafından küçükbaş hayvanlar (koyun ve keçi) için belirlenen asgari matrah 40'tır. Küçükbaş hayvanların asgari matrahu için 1 koyun zekât olarak belirlenmiştir. Ancak söz konusu hayvanlar için belirlenen bu 1/40'lik oran, sadece asgari matrah için geçerlidir. Diğer bir ifade ile küçükbaş hayvanların tarifesi sabit oranlı bir tarife değildir. Kaynaklarda geçen konu ile ilgili tarife şöyledir:⁹⁸

S.No	Matrah	Zekât Miktarı
1	1-39	Zekâttan istisnadır
2	40-120	1 Adet
3	121-200	2 Adet
4	201-399	3 Adet
5	400-499	4 Adet
6	500-599	5 Adet

Hayvansal servetin diğer bir sınıfını sığırlar oluşturmaktadır. Sığırların zekât matrah ve tarifesi ile ilgili İslâm hukukçularının çoğunluğunun görüşü esas alınırca, sığırların matrah ve tarifesi, her 30 sığırdan bir yaşını doldurmuş bir dana, her 40 sığırdan da iki yaşını doldurmuş bir düvenin zekât olarak verilmesi gerekmektedir.⁹⁹

⁹⁵ Ebu Dâvud, "Zekât", 4. Bu rivayetin konu ile ilgili diğer rivayetten farkı 25 deve için 5 koyun zekât olarak takdir edilmiş olması. Oysaki diğer rivayetlerde söz konusu deve sayısı için 2 yaşında bir dişi deve zekât olarak takdir edilmiştir.

⁹⁶ Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve Vilâyâtü'd-Diniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, 205; Ferrâ, Ebü Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000,117; Serahsî, II, 150; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2004, II, 20; Karadâvi, I, 174.

⁹⁷ Serahsî, II, 151; İbn Rüşd, II, 20; konu ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, "Zekât", 38; İbn Mâce, "Zekât", 9; Ebu Dâvud, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 5.

⁹⁸ Tarife için bkz. Buhârî, "Zekât", 38; İbn Mâce, "Zekât", 13; Ebu Dâvud, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 5.

⁹⁹ Mâverdi, 206; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhiri, *el-Muhallâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty, IV, 93; Serahsî, II, 187.

Hayvansal servet ile ilgili belirlenen matrahlar dikkatle incelendiğinde, sözü edilen zekât konusu unsurun matrahlarının sayısal olarak belirlendiği görülecektir. Hayvansal servet için belirlenen matrah fiziksel bir özellik arz ettiğinden spesifik matrah grubunda değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak konu ile ilgili bazı rivayetler, söz konusu matrahların -her ne kadar sayısal olarak belirlenmişse de- ekonomik bir değere dayandırılabilceğini ortaya koymaktadır. Develerin zekâtı ile ilgili bir rivayette, zekâtı alınacak develer için uygun yaşta bir devenin olmaması durumunda, aradaki yaş farkının iki koyun ya da yirmi dirhemle telafi edilmesi istenmektedir.¹⁰⁰ Buna göre o zamanın piyasasında bir koyunun ekonomik değeri 10 dirhem olarak belirlenmiş olmaktadır. Konu ile ilgili başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.)'in zekât malları arasında yaşlı bir deve görmesi üzerine zekât memurunu kastederek “Allah bu deve sahibinin müstehakkını versin.” buyurmuştur. Memur: “Ey Allah'ın resulü onu daha değersiz olan iki zekât devesi ile değiştirdim.” deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.) “İşte bu oldu.” buyurdu.¹⁰¹ Burada da iyi bir devenin daha değersiz olan iki deve ile değiştirilmesinden, develerin yaşlarına bağlı olarak kıymetlendirildiğini çıkarabiliriz. Hâliyle sayısal olarak belirlenmesinden dolayı, hayvansal servetin matrahı her ne kadar spesifik matrah çeşidinden sayılsa da, ekonomik bir değere dayanmasından ötürü de zımnen advalorem matrah türünde kabul edilmeye de müsait görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından asgari matrahı belirlenen diğer bir servet türü paradır. Bu dönemde tedavüldeki para birimi dinar ve dirhemdi. Söz konusu paralar için belirlenen asgari matrah dirhem için 200 (iki yüz),¹⁰² dinar için 20 (yirmi)dir.¹⁰³

Kendilerine mahsus para birimleri olmayan Araplar, dinar ve dirhemi para birimi olarak kullandıkları gibi, birer ölçü birimi olarak da kullanmışlardır.¹⁰⁴ Diğer bir ifade ile bu iki para biriminin itibari değeri ile reel değeri birbirine eşit sayılırdı. Bu iki para birimi, sayılarak kullanıldığı gibi tartılarak da muameleye tabi tutuluyordu.¹⁰⁵ Paranın bu özelliği, iktisat

¹⁰⁰ Buhâri, “Zekât”, 37; İbn Mâce, “Zekât”, 10; Ebu Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 5, 10.

¹⁰¹ Beyhâkî, Ebu Bekir Ahmed b. El-Huseyn, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003 “Zekât”, 35.

¹⁰² Buhâri, “Zekât”, 42, 56; Muslim, “Zekât”; Nesâî, “Zekât”, 18.

¹⁰³ Ebu Dâvud, “Zekât”, 4; İbn Mâce, “Zekât”, 4; Dârekutni, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, Mussestü'r-Risâle, Beyrut, 2004 “Zekât”, 2.

¹⁰⁴ Sahillioğlu, “Dirhem”, IX, 369.

¹⁰⁵ Erkal, Mehmet, “İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 1985, 79-82.

dilinde *mal-para* olarak ifade edilir.¹⁰⁶ Paranın hem tartılarak hem de sayılarak kullanılması, parasal servet için belirlenen nisabın, mevcut matrah çeşitlerinden hangisine dâhil olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir. Mesela gümüş için belirlenen 200 dirhem bir yönüyle ekonomik bir değer ifade etmesi, onu değer esaslı advalorem matrah çeşidinde olmasını gerektirirken, ağırlık şeklinde fiziki bir ölçü olması ise spesifik matrah çeşidinde olmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifade ile gümüş ve altın paranın *mal-para* olma özelliği, bunların iki matrah çeşidinde de sayılmasına imkân vermektedir. Ancak madenî para sisteminde asolan gümüş paradır.¹⁰⁷ Parasal servet için zekât nisabında ölçü alınan asıl para birimi de aynı şekilde gümüştür.¹⁰⁸ Bu dönem piyasasında bulunan gümüş paraların/dirhemlerin belli bir standartta olmadıkları ve dolayısıyla daha çok tartılarak mübadele edildikleri¹⁰⁹ dikkate alındığında, parasal servet için belirlenen matrahın spesifik matrah kapsamında olduğu söylenebilir. Hakkında sağlam bir rivayet olmamakla birlikte altının nisabı için takdir edilen miktar da 20 miskaldir. Miskalin de ağırlık ölçüsü olduğu dikkate alındığında altın için takdir edilen matrahın da spesifik matrah çeşidi olduğu söylenebilir. Son tahlilde özellikle gümüş paraların standart bir yapıda olmaması, madenî paraları öncelikli olarak spesifik matrah türünde saymayı gerektirirken, bu iki madenî paranın itibarî değeri ile reel değerlerinin birbirine eşit olmasından ötürü advalorem matrah türünde sayılması da mümkün görülmektedir.

Altın ve gümüş dışındaki ticaret mallarının nisabı ile alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasıyla ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İslâm âlimlerinin çoğunluğu, söz konusu serveti, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde hem mal hem de para olarak kabul edilen altın ve gümüşe benzeterek, bu iki maden için belirlenen nisab ve zekât oranının diğer ticari sermaye için de geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre en az 200 dirhem gümüş veya 20 miskal altın değerindeki ticaret malı %2,5'lik bir oran ile çarpılarak zekâtı hesaplanır.¹¹⁰ Dolayısıyla parasal servetin matrah çeşidi ile ilgili değerlendirmeler, ticarî sermayenin matrahı için de geçerlidir denebilir.

¹⁰⁶ Orman, Sabri, *İktisat, Tarih ve Toplum*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, 185.

¹⁰⁷ Sahillioğlu, "Dinar", IX, 352-355, "Dirhem", IX, 368-371; Tabakoğlu, Ahmet, *İslâm İktisadı* (Toplu Makaleler II), Kitabevi, İstanbul, 2005, 170, 171.

¹⁰⁸ İbn Hazm, IV, 173, 174; Miras, V, 32, 134.

¹⁰⁹ Buhârî, "Buyu", 34; Muslim, "Radâ", 16; Kâsânî, II, 16. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0116.htm>, 27.05.2013; Tabakoğlu, 191-193.

¹¹⁰ İbn Rüşd, II, 31; Erkal, Mehmet, *İlmihal, İman ve İbadetler* (Zekât bölümü) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, I, 443.

Sünnetle belirlenmiş diğer bir servet türü tarım ürünleridir. Bu ürünler için belirlenen asgari zekât matrahı 5 vesktir.¹¹¹ Bu ölçüye ulaşan tarım ürünleri, yetiştirilmesindeki emek ve masrafa bağlı olarak, %5 ya da %10 şeklinde sabit oranlı tarife ile vergilendirilmiştir. Tarım ürünlerinin zekâtının hesaplanması için söz konusu nisab ve oranlar dışında herhangi bir matrah ve oran belirlenmiş değildir. Diğer bir ifade ile tarım ürünleri için belirlenen nisab aynı zamanda söz konusu ürünlerin tek matrahıdır. Bu ürünlerin zekâtının hesaplanması için belirlenen matrahla çarpılacak olan oranlar da ürünün yetiştirilme şartlarına bağlı olarak %5 veya %10 olarak belirlenmiştir. Hâl böyle olunca tarım ürünleri için belirlenen matrahın spesifik matrah çeşidine dâhil olduğu ve sabit oranlı tarife ile vergilendirildiği söylenebilir. Buna göre belirlenen nisaba ulaşan tarım ürünlerinin miktarı ne olursa olsun elde edilmesindeki emek ve masrafa bağlı olarak %5 ya da %10 şeklindeki sabit oranlı tarife ile çarpılarak zekât miktarı tespit edilir.

Özetlenecek olursa, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından zekât konusu unsurların matrahları fiziksel ölçüler esas alınarak belirlendiğinden spesifik matrah kategorisinde değerlendirilebilir. Söz konusu matrahlara uygulanacak zekât tarifeleri ise, esas olarak zekât konusu unsurların aynıyla belirlendiğinden uygulanan tarifeler de spesifik tarife çeşidine dahil edilmelidir. Parasal servet olarak kabul edilen altın ve gümüşün ekonomik değerler olmasına karşın spesifik olarak değerlendirilmesinin nedeni, daha önce de belirtildiği gibi bu iki madenin itibari ve reel değerlerinin eşit olmasındandır. Diğer bir ifade ile bu iki maden *mal-para* olarak kabul edildiğinden, bir yönüyle miktar esaslı bir özellik arz ederken, diğer yönüyle de kıymet esaslı bir özellik sergilemektedir. Özellikle standart ölçülerde basılmayan gümüşün daha çok tartılarak alınıp satılması, parasal servet kabul edilen bu iki madenin o dönemde ağırlıklı olarak miktar esaslı özelliğinin dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Zekâtın hesaplanmasına temel teşkil eden zekât konusu malın asgari matrahı İslâm hukukunda nisab terimi ile ifade edilir. Buna göre matrah kavramı, nisab kavramını da içeren daha geniş kapsamlı bir anlam yelpazesine sahiptir. Matrahın nisab kavramını da içeren bir anlam genişliğine

¹¹¹ Tarım ürünleri için nisabın şart olması cumhurun görüşüdür.

sahip olması, onun nisab kavramı yerine kullanılma imkânını da beraberinde getirmektedir.

Kur'an ve sünnette terim anlamında yer almamasına rağmen nisab kavramının başta Malîkî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik tarafından kullanıldığı ve sonraki dönemlerde diğer fıkhi mezhepler tarafından genel kabul gördüğü gözlenmektedir.

Kur'an, zekâta tabi malların nisabı için bir miktar belirtmemiş, söz konusu miktarlar Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından belirlenmiştir. Belirlenen bu nisablar İslâm'da zenginlik ile yoksulluk arasında bir sınır olarak kabul edilir. Temel ihtiyaçları hariç, nisab miktarı nâmi malı olan kimseler dinen zengin sayılır ve zekât mükellefi kabul edilir. Bu miktarda malı olmayan kimseler ise yoksul sayılarak zekâttan muaf tutulmuştur.

İslâm hukukçuları zekât nisabları ile ilgili rivayetleri dikkate alarak, gümüş, deve ve koyun için nisabın şart olduğu ve bu nisabların sırayla, 200 dirhem, 5 deve ve 40 koyun olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Fıkıhçılar altın ve sığır için de nisabın şart olduğu hususunda ittifak etmekle birlikte, bu iki servet türünün nisabının ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s), tarafından belirlenen bu nisabların modern vergi sistemlerindeki matrahlarla ilişkilendirilmesi özel bir vergi kabul edilen zekâtın anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Modern vergi hukukunda vergi konusu unsurun ekonomik değerinin esas alınmasıyla alınan matraha "advalorem matrah"; vergi konusu unsurun ağırlık, sayı, hacim ve uzunluk gibi fiziksel ve teknik özelliklerinin esas alınmasıyla elde edilen matraha "spesifik matrah" adı verilmektedir.

Belli servet türleri için belirlenen nisablar dikkatle incelendiğinde bunların fiziksel ölçüler esas alınarak belirlendiği görülür. Öyleyse söz konusu nisabları spesifik matrah grubunda değerlendirmek mümkündür. Parasal servet olarak kabul edilen altın ve gümüşün ekonomik değerler olmasına karşın spesifik matrah olarak değerlendirilmesinin nedeni, bu iki madenin itibari ve reel değerlerinin eşit olmasındandır. Diğer bir ifade ile bu iki maden *mal-para* olarak kabul edildiğinden, bir yönüyle miktar esaslı (spesifik) bir özellik arz ederken, diğer yönüyle de kıymet esaslı (advalorem) bir özellik sergilemektedir. Özellikle standart ölçülerde basılmayan gümüşün daha çok tartılarak alınıp satılması, parasal servet kabul edilen bu iki madenin o dönemde ağırlıklı olarak miktar esaslı özelliğinin dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1991.
- Abdus Samed, "Zekâtın Gelişimi ve Monoteist Dinlerde Zekâtın Kapsamı", çev. Faruk Özdemir, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 2013.
- Akdoğan, Abdurrahman, *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.
- Beyhâkî, Ebu Bekir Ahmed b. El-Huseyn (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1391/1971), *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *el-Câmiu's-Sahih*, (Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dâr-u Tûki'n-Necât, Dimeşk, 2001.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.
- Cassâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Çiftci, Ali, *Mekki Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer (v. 385/995), *Sünen*, Mussestü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Derveze, Muhammed İzzet (v. 1404/1984), *et-Tefsîru'l-Hadis*, Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1963.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, (Thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.
- Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (v. 224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî (v. 182/798), *el-Harâc*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, by., ty.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Erginay, Akif, *Kamu Maliyesi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010.

- Erkal, Mehmet, *İlmihal, İman ve İbadetler* (Zekât bölümü) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- , "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 1985.
- , "Nisab", *DİA*, XXXIII, 138-140.
- , "Zenginlik", *DİA*, XLIV, 275, 276.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eskicioğlu, Osman, "İslâm Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü", (I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi'ne verdiği tebliğ, Kombad Yayınları, Konya, 1997.
- Farûkî, İsmail R., *Tevhid*, çev. Dilaver Yardım vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed (v. 175/791), *Kitâbu'l-Ayn*, Mektebetu'l-Hilâl, byy, ty.
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn (v. 458/1066), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Firûzâbâdî, Mecduddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Yakup (v. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Gözübenli, Beşir, *Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım, İslâm'a Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.
- Gül, Ali Rıza, "Kur'ân'daki İnfak kavramının Anlam Yelpazesi.", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, VIII.
- Hamidullah, Muhammed (v. 1422/2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul, 1991.
- Heper, Fethi vd., *Vergi Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2004.
- Heyet, *El-Mevsûatu'l-Fıkhî'l-Kuveytiyye*, XXI, 44,45.
- İsfahânî, Rağîb (v. 502/1108), *Müfredât-u Elfâzî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1992.
- İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh (v. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (v. 1393/1973), *et-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (v. 456/1064), *el-Muhallâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.

- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, byy, 1988.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (v. 620/1223), *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (v. 273/887), *Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdulabâki), Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, byy., ty.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebû'l- Fadl Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdr, Beyrut, 1994.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed (v. 595/1199), *Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2004.
- İbn Zenceveyh, Ebu Ahmed Hameyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî (v. 251/865), *el-Emvâl*, Merkezu'l-Melik Faysal lil-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Suudi Arabistan, 1986.
- Karadâvî, Yûsuf, *Fikhu'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1973.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekir b. Mes'ud (v. 587/1191), *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbiş-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, byy., 1986.
- Kırbaş, Sadık, *Vergi Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.
- Kudûrî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed (v. 428/1037), *Muhtasarü'l-Kudûrî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Yakup Çiçek vd., Hikmet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mâlik, b. Enes, Ebu Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî (v. 179/795), *Muvatta*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki) Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1985.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve Vilâyâtu'd-Diniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1990.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (v.1399/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Ali Bulaç vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- Miras, Kamil (v. 1376/1957), *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Yenigün Matbaası, Ankara, 1984.

- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/874), *es-Sahih*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâr-u İhyâ't-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut, 1954.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen*, (Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebu'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, Halep, 1986.
- Orman, Sabri, *İktisat, Tarih ve Toplum*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Özek, Ali vd., *İbâdet ve Müessesese Olarak Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984.
- Pehlivan, Osman, *Kamu Maliyesi*, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2011.
- Sâbık, es-Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2010.
- Sahillioğlu, Halil, "Dinar", *DİA*, IX, 352-355.
- , "Dirhem", *DİA*, IX, 368-371.
- Sâmî, Şemseddin, *Kamûs-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Serahsî, Şemsuddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed (v. 483/1090), *el-Mebcut*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986.
- Su'dî, Ebu Habib, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1988.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir (v. 911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü lil Kitâb, b.y.y., 1974.
- , *Tefsîr-u Celâleyn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (v. 204/819), *el-Umm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1971.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dâr-u İbn Kesîr, Dimeşk, 1993.
- , *İrşâdu'l-Fuhûl*,
- Şirâzî, Ebu İshâk İbrahim b. Ali (v. 476/1083), *el-Mühezzeb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslâm İktisadı* (Toplu Makaleler II), Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v. 310/923), *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân* (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Muessesetu'r-Risâle, byy, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *Sünen*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve M. Fuâd Abdalbâkî) Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1975.

Uneys, İbrahim ve vd., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ty.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1361/1942, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Ahmet, "İbn Zenceveyh", *DİA*, XX, 462.

Zebîdî, Muhammed Murteza (v. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidaye, byy., ty.